

YESSENOV
UNIVERSITY

**«ТІЛ, ӘДЕБИЕТ ЖӘНЕ БІЛІМ БЕРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ
МӘДЕНИЕТАРАЛЫҚ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТАР КОНТЕКСІНДЕ»
АТТЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ-ПРАКТИКАЛЫҚ
КОНФЕРЕНЦИЯ МАТЕРИАЛДАРЫ**

**«Тіл, әдебиет және білім беру мәселелері мәдениетаралық қарым-қатынастар
контексінде»
атты халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары**

**29 қараша 2023 жыл
Ақтау қаласы**

МАРШАЛ ӘБДІҚАЛЫҚОВ МҰРАСЫНЫҢ ЗЕРТТЕЛУІ

Гүлжаһан Жұмабердіқызы ОРДА,

М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты,
Тәуелсіздік дәуіріндегі әдебиет және көркем публицистика
бөлімінің меңгерушісі, филология ғылымдарының докторы, профессор.
Алматы қ., Қазақстан

Еліміз егемендік алғаннан бері қоғамның әр саласында атқарылып жатқан жұмыстар жетерлік. Қазақ әдебиеттану ғылымында осы бағытта біршама жұмыстар атқарылуда. Бұл ұлттық әдебиетімізге мол үлес қосқан жекелеген ақын-жазушылардың әдеби мұрасын зерттеу ісіне көңіл бөлінді. 1960-1990 жылдардағы қазақ әдебиетіне қомақты үлес қосқан қаламгердің бірі – Маршал Әбдіхалықов. Әдебиетке журналистикадан келген ол қазақ әдебиетіне үлкенді-кішілі көркем шығармаларымен бірге көркем аударма саласына да біршама үлес қосты. Қазақ прозасындағы көркем очерк, әңгіме, повесть, роман сынды ірілі-ұсақты жанрларға үлес қосқан қаламгердің жарияланған, жарияланбаған мұраларын жинақтап, ғылыми айналымға түсіру – қазіргі әдебиеттану ғылымының кезек күттірмейтін мәселелерінің бірі болса, осы істі Ақмарал Отарованың жүзеге асыруы құптарлық.

Қазақ әдебиеті үшін алпысыншы жылдар табысты болды. Бұл тұста бір топ жас буын өкілдері әдебиетке келді. Бұлар М. Әуезов, Б. Майлин, С. Мұқанов, Ғ. Мүсірепов мектебінен шыққан жастар еді. Қазақ әдебиетіне Т. Әбдіков, М. Әбдіхалықов, О. Бөкеев, Д. Досжанов, Ш. Елеукенов, Қ. Жұмаділов, О. Иманәлиев, С. Мұратбеков, Ш. Мұртазаев, Ж. Молдағалиев, Қ. Найманбаев, М. Мағауин, М. Сүндетов, А. Сүлейменов т.б. сынды жаңа есімдер келіп, алғашқы қадамдарынан көп үміт күттірді. Бұл буын жетпісінші жылдардың өзінде қазақ әдебиетінің негізгі күшіне айналды.

С.М.Киров атындағы Қазақ Мемлекеттік университеті филология факультетінің қазақ тілі мен әдебиеті бөлімінде білім алған Маршал Әміржанұлы Әбдіхалықов әдебиетке құштарлығын студент кезінде көрсете бастады. 2-курста оқып жүргенде «Нәрсіз гүл» әңгімесі Мұқан Иманжановтың алғысөзімен жарық көріп республика жұртшылығына танылды.

«Жас алаш» («Лениншіл жас»), «Қазақстан әйелдері», «Жұлдыз» журналдары мен республикалық «Білім» қоғамында жұмыс істей жүріп журналистикаға біраз үлес қосты. Жазушының бірсыпыра әңгімелері, аудармалары, «Аққыстау» хикаясы мен «Сүйінғара» романы «Жұлдыз» журналында жарияланды. Кейінгі жылдары «Отызмыңыншы», «Маңғыстау хикаялары», «Ленин тапсырмасы», «Желаяқ бала», «Алыстағы Маңғыстауда», «Қара тасқын», «Жердің асты жеті қат» туындылары жарық көрді.

А.Отарованың «Маршал Әбдіхалықовтың әдеби мұрасы» атты монографиясының негізгі жетістігі – түрлі жанрда қалам сермеген қаламгер мұрасын жинауы, жанр бойынша жүйелеп, тақырып бойынша топтауы.

Қаламгер көркем аударма саласында итальян жазушысы А. Моравианың «Өмір – ну орман», Л. Палаштидің «Айырылысу шарттары», А. Найменовтың «Мекке мен Мәдина» әңгімелерін, А. Зегерс, Э. Коштың әңгімелерін, Ж. Икрамидің «Жаны сірі сілімтік», А. Сергеевтің «Петербург елшісі», М. Симашконың «Комиссар Жанкелдин» романдарын қазақ тілінде сөйлетті.

«Алыстағы Маңғыстау», «Маңғыстау аңыздары», «Үлкен вахта» повестері, «Қара тасқын», «Жеті қат ер астында» романдары, «Мұнайшылар қаласы» суретті кітапшасына өндіріс тақырыбы, мұнайшылар өмірі арқау болса, «Жау мен жау», «Қызыл жұлдыз» әңгімелерінде Алданияз есімімен жүрген Маңғыстау өлкесінің тұңғыш ревком төрағасы Тобанияз Әлниязұлымен кездесеміз. Ал «Нәрсіз гүл», «Алданыш», «Хұрма тал» және басқа

әңгімелерінде адамгершілік мәселелер көтерілді. Жазушының мақала, очерк, әңгімелерінің негізгі кейіпкерлері – адамгершілік мұраттарды ту еткен, еңбектерімен халық құрметіне бөленген еңбек адамдары.

Отарова Ақмарал монографиясында Маршал Әбдіхалықовтың көркем очерктері, әңгіме, повестері мен романдары туралы тың тұжырымдар ұсына білген. Қаламгердің жеке мұрағатындағы бұған дейін жарық көрмеген еңбектерінің ғылыми айналымға түскендігі жұмыстың құндылығын арттыра түскен. Жекелеген шығармаларды талдаудан туған түйіндер сонылығымен танылады. Шығарма табиғатына терең бойлай білген талдаулардың нәтижесінде жасалған тың пайымдаулар жұмыстың ғылыми деңгейін аша түсуге қызмет етіп тұр. Қаламгердің публицистикалық шығармаларына зерттеуші мынадай баға береді: «Публицистикалық мақала, очерктері – Маңғыстау кен көздерінің ашылып, қазба байлықтарының игерілуі, жаңарған ел тұрмысы туралы толғаулар».

Монографияның «М.Әбдіхалықовтың публицистикалық мақала және очерктеріндегі дәуір шындығы мен замандас бейнесі» деп аталатын тараушасында оның көркем очерктері зерттеу нысанына алынған. Зерттеуші қаламгердің көркем шығармаларын жанрлық ерекшеліктері бойынша сөз еткен. Оның көркем очерктері мен шағын әңгімелерінің «М.Әбдіхалықовтың замана өзекті мәселелерін шағын жанрларында бейнелеуі» деп аталатын бірінші бөлімде қаралуының өзі құптарлық. Себебі. Қаламгер әдебиетке журналистикадан келгені белгілі. Зерттеушінің қаламгердің әдебиетке келген қадамынан бастап сөз етуі оның хронологиялық тәртіппен жұмыс істей білгендігін аңғартады. Қаламгердің «Маңғыстау – мұнай түбегі», «Бозашы – мұнай қайнары», «Ғасырларға ұласқан жол», «Мұнай түбегі – бақыт түбегі», «Сөнбейтін от» сынды тырнақалды мақала, очерктерінен бастауы құптарлық.

«Қаламгер повестеріндегі авторлық ұстаным мен көркемдік шешім» деп аталатын екінші бөлімде жазушының «Желаяқ бала», «Алыстағы Маңғыстауда», «Ленин тапсырмасы», «Қара тасқын» повестеріндегі өмір шындығын көркем шындыққа айналдырудағы жетістігіне назар аударған.

«Жазушы романдарындағы замана көріністері және тарихи таным» деп аталатын үшінші бөлімде жазушы романдарына талдау жасалған. Атап айтатын болсақ, «Сүйінғара» тарихи романында ХҮІІІ ғасырдың аяғы ХІХ ғасырдың басындағы тарихи оқиғалар, осы дәуірде өмір сүрген батыр, қолбасшы Сүйінғара Үргешбаевтың ерлік жорықтары мен Батыс Қазақстан аймағының Ресей мен Азия хандықтары арасындағы қарым-қатынастарын шынайы бейнеленді. [Ресей империясының](#), [Хиуа](#) хандарының, түрікмен билеушілерінің үстемдігіне қарсы күрескен қолбасшының ерліктері қазақ тарихынан сыр шертеді.

Ал «Қара тасқын», «Алыстағы Маңғыстауда», «Жеті қат жер астында» романдарында қазақтың жұмысшы табы мен ұлттық инженер кадрларының өсуі, өндіріс ошақтарының кемелдену жолдары нанымды бейнеленген. Жұмысшы өмірі, өндіріс тақырыбы өткен ғасырдың алпысыншы жылдарында ғана емес, қазіргі таңда да өзекті. Жазушының мұнайшылар өмірі, мұнай өндірісі туралы әңгіме, повесть, романдары бір-бірімен тығыз байланысты. Маңғыстауда кен орындарының ашылуы туралы зерттеуші былай дейді: «Алпысыншы-жетпісінші жылдары Маңғыстаудағы жаңа мұнай, газ кендерін ашу науқаны Қазақстанның бұрынғы одақ көлеміндегі үлесін бірнеше есеге арттырды. Жетібай, Жаңаөзен сияқты алғашқы мұнай-газ өндіру басқармалары құрыла бастады. Осыған байланысты қазақ мұнайшы табының және оның алдыңғы қатарлы инженер, геолог, барлаушы мамандарының да кәсіптік деңгейлері жоғарылап, биіктей түсті. Мұнайдың барша республика, сол кездегі одақ көлеміндегі маңызы арта түсті, еңбек ерлері, ел азаматтарының тұлғасы дараланды». Кен орындары мен өндірісті көтеру кезінде аталған тақырыптарға шығармалар көптеп жазылды. Ә.Әлімжановтың «Туған әдебиетіміздің түбірлі проблемалары» атты баяндамасында: «Тек өткен бес жыл ішінде ғана біздің

жұмысшыларымыздың еңбектегі ерлігі мен рухани байлығын көрсетуге арналған ондаған романдар, повестер мен әңгімелер жинақтары жарық көрді. Ж.Жұмахановтың «Мен жұмысшымын», Ш. Мұртазаевтың «Қара маржан» повестері, З. Қабдоловтың «Біз жанбасақ», С. Бақбергеновтің «Кентау», А.Жақсыбаевтың «Егес», Қ. Исабаевтың «Өткелде» романдары, С. Сматаевтың «Алау», М. Әбдіхалықовтың «Қара тасқын» повестері т.б.), – деп өндіріс тақырыбын ерекше атауы да сондықтан. Жазушы алғашқы «Жердің асты жеті қат» романынан бастап мұнай өндірудің қиыншылығын мұнайшылардың тұрмыс-тіршілігімен бірлікте қарады. Ел, жер-су атауларының өзгеріссіз берілуі шығармалардың деректілігін арттырса, өндірістің қыр-сырын жете суреттеуінен өндіріс тақырыбын еркін меңгеруі байқалды.

А.Отарованың қаламгер мұрасын зерттеудегі негізгі жетістігі – жазушының жеке мұрағатындағы жарияланбаған «Мен күнге сенемін» (Тобанияз Әлниязов туралы). «Мұнара басындағы жұлдыз», «Біздің мектептің баласы», «Балсұлу апай хақында», «Ескі Палестина жерінде», «Аралағаш этюдтері», «Қауырт маусым» тәрізді публицистикалық туындыларын, «Кәрі арлан», «Даладағы кездесу», «Нағима», «Шымыр иірім», «Актриса» әңгімелерін, телевизияға арнап жазылған «Жапандағы жалғыз келіншек» драмалық шығармасын, «Сол бір үш-төрт ноқат» повесін, аяқталмаған «Қарасорды игеру» романының қолжазбасын ғылыми айналымға қосуы.

Келесі жетістік – шығармалардың деректілігін ашу барысында кейіпкерлердің прототиптерін көрсетуі. «Ленин тапсырмасы» повесіндегі Аланияз – Маңғыстаудың тұңғыш ревкомы Тобанияз Әлниязов, Төлеген – партия, кеңес және мемлекет қайраткері Төлесін Әлиевтер туралы мақалалармен салыстыра зерттеуі. Маңғыстау түбегінде Әліби Жанкелдин мен Тобанияз Әлниязовтың кездесуі, екі күн бірге болып кеңес өкіметі туралы ақылдасуы жөнінде Қ.Бекхожиннің поэмасынан кейін жазған М.Әбдіхалықов болатын. Осы сияқты «Желаяқ бала» повесінің негізгі кейіпкері – жүйрік Әмин Тұяқов. Жазушы кейіпкердің өскен ортасы, қалыптасып дамуы туралы мол мағлұмат берген. Кейіпкердің Африка, Польша, Германия, Румыния, Франция, Америка, Жапония т.б. елдердегі жетістіктері нанымды, қызықты баяндалған.

Қорыта айтқанда, жазушы шығармаларының арнайы зерттелуі, жарияланбаған еңбектерінің оқырманға жол тартуы, олардың ғылыми айналымға түсуі – зерттеушінің ғана емес, әдебиеттану ғылымының жетістігі.

29 қараша күні Ш.Есенов атындағы Каспий технологиялар және инжиниринг университетінің қауымдастырылған профессоры, «Туризм және тілдер» факультетінің деканы, педагог-ғалым, филология ғылымдарының кандидаты Отарова Ақмарал Нұрғожақызының мерейтойына арналған «Тіл, әдебиет және білім беру мәселелері мәдениетаралық қарым-қатынастар контекстінде» атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция өтті. Конференцияда ұстаз-ғалымның өмір жолы мен шығармашылығы туралы баяндамалар жасалды. Еңбек жолын Маршал Әбдіқалықов атындағы орта мектепте қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі болып бастаған ол мектеп оқушыларын әдебиетпен сусындата жүріп, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті жанындағы Диссертациялық кеңесте профессор З.Ф. Бисенғалидың жетекшілігімен «Маршал Әбдіхалықовтың әдеби мұрасы» деген тақырыпта 2010 жылы кандидаттық диссертация қорғады. Сол жылдардан бері қаламгер мұрасының іздеушісі, жоқтаушысы болып жүрген зерттеуші жазушының «Жұлдыз» журналында соңғы тарауы басылмай қалған «Сүйінғара» романының бас-аяғын жинақтап оқырманға ұсынды. Конференция аясында «Маршал Әбдіхалықов – публицист» деген кітаптың тұсауы кесілді. Бұл кітапта еңбек жолын журналистикадан бастаған қаламгердің публицистикалық шығармалары зерттеу нысанына алынған. Кітапта филология ғылымдарының докторы, профессор Зейнол Бисенғалидың алғы сөзі, Ә.Кекілбаевтың «Туған жердің түлегі» атты естелік эссесімен бірге қаламгердің

әр жылдары мерзімді басылым беттерінде жарияланған мақалалары топтастырылған. Маршал мұрасын тыңғылықты зерттеп жүрген зерттеушінің тақырыпқа адалдығын осындай еңбектерінен көруге болады.

Университет қабырғасында жүріп ұзақ жылдар «Қазақ филологиясы» кафедрасының меңгерушісі қызметін атқарған, «Дәстүрлі өнер» мамандығының ашылуына бар күш-жігерін жұмсаған руханият жанашырының әлеуетіне сенім артқан университет ректоры Берік Бақытжанұлы Ахметов биылғы оқу жылында «Туризм және тілдер» факультетінің деканы қызметіне тағайындап отыр. Әдебиет пен өнерді, тіл мен туризмді сабақтастыра алып жүрген Ақмарал Нұрғожақызына шығармашылық шабыт, толағай табыс тілейміз.

ДАРООБМЕН В ТРАДИЦИОННОМ ЭТИКЕТЕ БАШКИР

Розалия Рафкатовна БАЯЗИТОВА

кандидат исторических наук, доцент,

старший научный сотрудник отдела этнологии;

Ордена Знак Почета Институт истории, языка и литературы

Уфимского федерального исследовательского центра РАН,

Уфа, Россия

В традиционном обществе дар и связанный с ним процесс дарообмена играли важную роль в регулировании взаимоотношений между людьми, облегчая и обогащая человеческое общение, наполняя новым содержанием предметы материальной культуры. В плане связи вещей с этикетом А.К. Байбурин выделяет две группы: вещи, приобретающие этикетный смысл, но специально не предназначенные для этих целей (элементы одежды, части жилища, предметы утвари); собственно этикетные вещи (цветы, подарки, визитные карточки и т.п.) [Байбурин, 1988. С. 34].

Ю.И. Семенов отмечал, что обмен подарками, или дарообмен был исторически первой формой обмена, суть которого состояла в создании новых и поддержании существующих социальных связей между индивидами. Ценность дара заключалась не в самой вещи, а в связи, которая устанавливалась между дарителем и одариваемым [Свод этнографических понятий и терминов, 1986. С. 93.]. Этикет дарения у разных народов имеет свои особенности. У башкир подарок выражает почтение, уважение, внимание, способствует регулированию и укреплению отношений, несет определенную информацию об участниках этикетной ситуации и о культуре народа в целом. Такие пословицы как «Бүләк зур булмай», «Бүләктең бәләкәйе булмай», «Дөйә лә бүләк, төймә лә бүләк» подчеркивают необременительный характер дарообмена. Поэтому в народе говорят: «Не подарок дорог, а дорого внимание».

Обмен подарками, будучи одним из способов регулирования отношений внутри социума, встречается в повседневной жизни, календарных и семейных обрядах башкир, обычае гостеприимства и в других этикетных ситуациях. Дарообмен занимал особое место в гостевом этикете башкир. «Обмен подарками, как и угощение, у многих народов был обязательным элементом приема гостя. Собственно говоря, гостеприимство и само является формой дарообмена, ведь хозяин может рассчитывать на то, что рано или поздно и он окажется в положении гостя», – отмечают А.К. Байбурин и А.Л. Топорков [Байбурин, Топорков, 1990. С. 112].

Дарообмен бытовал не только в повседневных этикетных ситуациях, но и в обрядах жизненного цикла. Во втором случае наиболее ярко раскрывается суть этого явления, как средства установления социальных связей между индивидами.

МАЗМҰНЫ

КІРІСПЕ СӨЗ	
Б.Б. Ахметов	4-5
МАРШЕКЕҢНІҢ «МАҢҒЫСТАУ-НАМЕСІ»	
Ж. Тілепов	5-9
«СҮЙІНҚАРА» РОМАНЫНЫҢ ҚҰРЫЛЫМДЫҚ ЕРЕКШЕЛІГІ	
З.Қ. Бисенғали	9-14
ҚАЗАҚ ТІЛІНІҢ ТҮРКІЛІК САБАҚТАСТЫҒЫ	
Ж.А. Манкеева	14-19
ҰЛАҒАТТЫ ӨРІПТЕС	
Орхан Сөйлемез	19-21
АБАЙТАНУШЫ ҒАЛЫМ	
Д. Ысқақұлы	21-24
МАРШАЛ ӘБДІҚАЛЫҚОВ МҰРАСЫНЫҢ ЗЕРТТЕЛУІ	
Г. Орда	25-28
ДАРООБМЕН В ТРАДИЦИОННОМ ЭТИКЕТЕ БАШКИР	
Р. Баязитова	28-29
ЖОО-ДАҒЫ ҚАЗАҚ ТІЛІ ПӘНІНІҢ МАЗМҰНЫН ОРФОЭПИЯЛЫҚ НОРМАЛАРДЫҢ ҒЫЛЫМИ-ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ ЖӨНІНДЕГІ БІЛІМДЕРМЕН БАЙЫТУ	
А. Фазылжанова	29-37
ТАРИХИ ШЫНДЫҚ ЖӘНЕ КӨРКЕМ БЕЙНЕ	
А.Н. Отарова	37-43
ТЕКТІ ТҮЛҒА ТУРАЛЫ ТАҒЫЛЫМДЫ ЗЕРТТЕУ	
Ж.Т. Қобланов	43-45
ӨЗБЕКСТАНДАҒЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫНДА ҚАЗАҚ ТІЛІНІҢ ОҚЫТЫЛУ БАРЫСЫ	
Ы. А. Қуттымуратова	45-47
ҒАЛЫМ-ҰСТАЗ, БІЛІКТІ БАСШЫ – АҚМАРАЛ НҰРҒОЖАҚЫЗЫ	
Г.С. МӘДІБАЕВА	47-50
ӨЗ ІСІНІҢ ШЕБЕРІ	
Н.С. Қамарова	50-56
МАРШАЛ ӘБДІХАЛЫҚОВ – ЗЕРГЕРЛІК СӨЗ ТҰНЫҒЫН ЗЕРДЕЛЕУШІ	
А.Т. Жеткізгенова	56-62

БЕЛЕСТЕР БИІГІНДЕ Б.Ә.Көшімова	63-65
АҚМАРАЛ НҮРҒОЖАҚЫЗЫ ӨНЕРДІҢ ШЫН ЖАНАШЫРЫ А.Т.Ерімбетова	65-67
ҰСТАЗЫМ МЕНІҢ ҰСТАЗЫМ Д.С.Мырзақұлова	68-70
ҰСТАЗ ҰЛАҒАТЫ А.О. Кабдешова	70-71

1-СЕКЦИЯ. ҚАЗІРГІ ӘДЕБИ ПРОЦЕСС, ТІЛ ЖӘНЕ ӘДЕБИЕТ, ТАРИХТЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

МҰРЫН ЖЫРАУ ТАҒЫЛЫМЫ А.Н. Отарова	72-77
ТАҚЫРЫПТЫҚ-ЖАНРЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТІҢ МАҢҒЫСТАУ САТИРАСЫНДАҒЫ КӨРІНІСІ А.Дуйсалиев, М.Жеткизгенова	77-82
АРҚАЛЫ ЖЫРДЫҢ ЖАРШЫСЫ З.А. Жарылғасын	82-85
ПЛАНЕТАНЫҢ ТІЛДІК МОЗАИКАСЫ А.Д. Демеев	85-90
ДУЛАТ ИСАБЕКОВ ШЫҒАРМАЛАРЫНДА КЕЗДЕЕТІН ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ РЕҢК М.С. Камелова	90-94
ӘНЕС САРАЙ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫНА АЛҒАШҚЫ БАСПАЛДАҚ А.А. Бисенова	94-96
ӘБІШ КЕКІЛБАЙҰЛЫНЫҢ «БІР ШӨКІМ БҰЛТ» ПОВЕСІНІҢ МӘНІ А.Ж. Сүндет	96-98
МҰХТАР ӘУЕЗОВ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫ Қ.Жанбырбай	98-100
ҰЛТТЫҚ ИДЕЯ ЖӘНЕ «ҚҰТТЫ БІЛК» ДАСТАНЫ Ұ.Абзалқызы	100-103
АБАЙДЫҢ ҚАРА СӨЗДЕРІНІҢ ТӘРБИЕЛІК МӘНІ М.Амандық	103-105